

# Rättskraften och den materiella rätten

HENRIK BELLANDER\*

## 1. De materiella rättsföljderna – ett viktigt verktyg eller en tom abstraktion?

Åtskillnaden mellan materiella rättsfakta och rättsföljder har en idétradition som sträcker sig mer än hundra år tillbaka inom både civilrätten och processrätten.<sup>1</sup> Många av dagens uppfattningar om hur denna distinktion görs kan dock härledas till 1940-talets akademiska diskussion om rättigheter och rättsförhållanden, som dessutom sammanföll i tiden med ikraftträdandet av nya rättegångsbalken (RB) 1948.<sup>2</sup> I det sammanhanget pekas inte sällan Ekelöfs behandling av begreppen i artikeln ”Juridisk slutledning och terminologi” från 1945 ut.<sup>3</sup>

Ekelöfs teleologiska metod,<sup>4</sup> liksom dess inflytande och användbarhet, har ända sedan den utvecklades varit ifrågasatt och omdiskuterad.<sup>5</sup> Däremot finns

\* Docent och universitetslektor i processrätt vid Uppsala universitet.

<sup>1</sup> Se beträffande civilrätten t.ex. Eschelsson, Om begreppet gåfva enligt svensk rätt, Almqvist & Wiksell 1897, och Trygger, Om fullmakt såsom civilrättsligt institut, Lundequist 1884, bl.a. s. 11 ff. med not 1 och beträffande processrätten t.ex. Trygger, Om skriftliga bevis såsom civilprocessuellt institut, Norstedts 1887 s. 33, Kallenberg, De ordinära devolutiva rättsmedlen i den svenska civilprocessen, Gleerup 1922, bl.a. s. 71 och Hassler, Om ställföreträdarskap i rättegång enligt svensk rätt, Ohlsson 1920, bl.a. s. 33.

<sup>2</sup> Se om den s.k. rättighetsdebatten Samuelsson, Tolkning och utfyllning, Iustus 2008, s. 362 och Strang, ”Two Generations of Legal Realists”, i Retfærd 2009 nr 1/124 s. 62 ff. Se också Bellander, ”På egna ben och utan ideologisk överrock”, i Andersson m.fl. (red.), Processrättsliga studier tillägnade Bengt Lindell, Iustus 2021, s. 11 ff.

<sup>3</sup> Ekelöf, ”Juridisk slutledning och terminologi”, senast publicerad i de lege 1991 s. 189 ff. (ursprungligen i TfR 1945 s. 211 ff.). Bl.a. betonar Ekelöf att sambandet mellan rättsfakta och rättsföljd *inte* handlar om logik, kausalitet eller konsekvens och att en åtskillnad får göras mellan rättsfakta i form av lagens rekvisit (abstrakta rättsfakta) och rättsfakta i form av faktiska omständigheter i ett enskilt fall (konkreta rättsfakta). En god bild av Ekelöfs artikel ger Edstedt, Mellan åtal och dom, Iustus 2024, s. 171 ff. Se också Olivecrona, Domen i tvistemål, Gleerup 1943.

<sup>4</sup> Se framförallt Ekelöf, Är den juridiska doktrinen en teknik eller vetenskap?, Gleerup 1951. Se vidare Bellander, a.a. s. 11 f. Ett teleologiskt angreppssätt används också redan 1949 i Welamsons avhandling Om brottmålsdomens rättskraft, Nordiska bokhandeln 1949.

<sup>5</sup> Se t.ex. Ahlander, Är juridiken en vetenskap?, 1950, Thornstedt, ”Legalitet och teleologisk metod i straffrätten”, i Festskrift till Herlitz, Norstedts 1955, s. 346, Lindell, Civilprocessen, 5 u., Iustus 2021, s. 104 ff., Lindskog, Kvittning, 4. u., Norstedts Juridik 2024, s. 57 f., Strömholm m.fl., Rätt, rättskällor och rättstillämpning, 6 u., s. 500 ff., Peczenik, Vad är rätt?, Nor-

i processrätten en bred uppslutning bakom hans begreppsanvändning och den systematisering som den möjliggör.<sup>6</sup> Begreppen rättsfakta och rättsföljder tycks här underlätta en operationalisering av förhållandet mellan den materiella rätten och processrätten, t.ex. hur kraven på parternas talan förhåller sig till det civilrättsliga regelverket och hur civilrättens utformning kan få betydelse vid tillämpning av processrättsliga regler. Distinktion mellan rättsfakta och rättsföljder är t.ex. avgörande för hur vi idag tillämpar ett flertal centrala processrättsliga regler om t.ex. återopande,<sup>7</sup> preklusion,<sup>8</sup> taleformer och taleändringar<sup>9</sup> samt litispendens och rättskraft.<sup>10</sup>

Om vi ska tro Samuelsson gick det dock fel i och med den syn på rättsfakta och rättsföljder som Ekelöf framförde 1945, inte bara med processrätten utan med hela den svenska juridiken.<sup>11</sup> Enligt Samuelsson har vi sedan dess reducerat allt till rättsfakta och rättsföljder som tomma abstraktioner.<sup>12</sup> Det juridiska språkets organiska utveckling har, i en jakt på vetenskaplighet, tagit paus och tvingats in i en falsk bild byggd på en obsolet filosofi.<sup>13</sup>

Genom att i denna artikel undersöka vilken roll distinktionen mellan rättsfakta och rättsföljder har för den negativa rättskraften i tvistemål hoppas jag kunna

stedts Juridik 1995, s. 362 ff., Klami, "Något om Ekelöfs teleologiska metod", i SvJT 1990 s. 226, Hellner, Rättsteori, en introduktion, 2. u., Norstedts Juridik 1994 s. 77 f. och Wallerman, Om fakultativa regler, Iustus 2015, s. 194 ff.

<sup>6</sup> Se t.ex. Ekelöf m.fl., Rättegång I, 9 u., Wolters Kluwer 2016 s. 49 ff., Lindell, a.a. s. 117 ff., Westberg, Civilrättskipning I, 3 u., Norstedts Juridik 2020, s. 152 ff., Lindblom, "Processens arkitektur", i Andersson och Lindell (red.), Vänbok till Bylund, Iustus 2003, s. 171 ff., Nordh, Processens ram i tvistemål, Praktisk process I, 4 u., Iustus 2019, s. 42 ff., Schöldström, Tvistemålsanalys för praktiskt bruk, 2 u., Jure 2022, s. 11 ff. och Brolin m.fl., Tvistemålsprocessen I, 5 u., Wolters Kluwer 2016, s. 14 ff.

<sup>7</sup> Se t.ex. senast NJA 2024 s. 720 och Hardenberger, Åberopsbörda i dispositiva tvistemål, Norstedts Juridik 2023.

<sup>8</sup> Se t.ex. Lindell, Processuell preklusion, Norstedts Juridik 1993, Thornefors, Lexino, kommentaren till RB 42:15 m.fl. och Fitger m.fl., a.a., kommentaren till RB 42:15.

<sup>9</sup> Se t.ex. Ekelöf m.fl., Rättegång II, 9 u., Norstedts Juridik 2015, s. 116 ff. och Fitger m.fl., a.a., kommentaren till RB 13:1–3. Se vidare rättsfall behandlade i avsnitt 2 nedan.

<sup>10</sup> Se avsnitt 2 nedan för vidare hänvisningar. Dessutom är åtskillnaden mellan rättsfakta, bevisfakta och hjälpfakta grundläggande för bevisbördefrågor i tvistemål, se t.ex. Bolding, Bevisbördan och den juridiska tekniken, Lundequist 1951, t.ex. s. 13, och bevisrätten i övrigt, se t.ex. Diesen och Strandberg, Bevisprövning i tvistemål, Bevis 9, Norstedts Juridik 2012, s. 32 f. och Dahlman, Beviskraft, Norstedts Juridik 2018, s. 11 ff.

<sup>11</sup> Se Samuelsson a.a. 366 ff. Se också dens., "Hermeneutik" i Zamboni och Nääv (red.), Juridisk metodlära, 2 u., Studentlitteratur 2018, s. 397, Fullmaktsläran, Iustus 2023 samt "Åter till huset vid Göta älv", i Bylander (red.), Doktrinen i praxis, Iustus 2013, s. 141 ff.

<sup>12</sup> Se Samuelsson, Tolkning och utfyllning, s. 366 ff. Distinktionen mellan abstrakta och konkreta rättsfakta tycks Samuelsson dock inte fästa avseende vid. Jfr Edstedt, a.a. s. 175.

<sup>13</sup> Samuelsson, a.a. s. 408 ff. I mindre dramatisk form har Samuelssons ifrågasättanden också lett till intressanta processrättsliga iakttagelser och en diskussion om förgivettagna begrepp. Se t.ex. Svensson, "Avtalstolkningsalternativ och processuella bördor", i Elvevold och Samuelsson (red.), Over Gränsen, Iustus 2025, s. 127. Se också Edstedt, a.a., s. 49 och s. 54 f.

bidra till en fördjupad förståelse av hur kriterierna för att bedöma rättskraft har utvecklats sedan införandet av RB. Möjligen kan jag därigenom också bidra till en diskussion om dessa, och motsvarande lösningar i andra processuella frågor, fortfarande har skäl för sig eller om de har passerat sina bäst före-datum.

## 2. Den negativa rättskraften och rättsföljdskriteriet<sup>14</sup>

### 2.1 Avstamp i lagtext och förarbeten

Formuleringarna i RB 17:11 (res judicata) och RB 13:6 (litispendens) knyter vad som brukar beskrivas som den negativa rättskraften<sup>15</sup> till identiteten mellan ”talan”, ”saken” och ”frågan”, men det framgår inte närmare hur rättskraften ska avgränsas.<sup>16</sup> I förarbetena kan dock utläsas att sakens identitet följer av tvisteföremålet som individualiserades genom grunderna. T.ex. sägs att ”saken anses bestämmas av de grunder, vilka i rättegången anföras till stöd för den framställda talan” och att rättskraften därför ”endast omfattar den på dessa grunder företagna prövningen”.<sup>17</sup> Om tillämpningen av RB 13:3 st. 3 säger också Processlagberedningen:<sup>18</sup>

Det väsentliga i denna regel ligger däri, att den nya omständighet, som åberopas, icke får medföra ändring av den sak, varom talan föres. Beror sålunda, såsom vid obligatoriska förpliktelser i allmänhet, talans individualitet av den till stöd för talan åberopade grunden, innebär anförandet av en helt annan grund en ändring av tvisteföremålets individualitet och därmed av saken. Åberopandet av en sådan grund utgör alltså en ändring av den väckta talan, som icke är tillåten enligt denna bestämmelse.

### 2.2 Olivecrona och Ekelöf utvecklar sina uppfattningar

Liksom i förarbetena är vid tiden för RB:s ikraftträdande uppfattningen i doktrinen, från Kallenberg<sup>19</sup> via Olivecrona<sup>20</sup> till Ekelöf<sup>21</sup>, att *grunderna* ska vara

<sup>14</sup> Se också Bellander, ”Frågan om rättskraftens objektiva utsträckning, särskilt vid ogiltighets-talan”, JT 2020–21 s. 492.

<sup>15</sup> Den negativa rättskraften har också betydelse för bl.a. tillämpningen av RB 13:3, RB 14 kap. och RB 17:4.

<sup>16</sup> Detta betecknas som rättskraftens *objektiva* utsträckning. Den bedömningen kan få betydelse också för en tidigare doms bindande/prejudicerande verkan (positiv rättskraft).

<sup>17</sup> SOU 1938:44 s. 223.

<sup>18</sup> A. bet. s. 186.

<sup>19</sup> Kallenberg, Svensk civilprocessrätt, band 2:VI, Gleerup 1935, s. 1227 ff.

<sup>20</sup> Olivecrona, a.a. s. 226 ff.

<sup>21</sup> Ekelöf, Kompendium över civilprocessen I, Juridiska föreningen 1951, s. 283 f. (cit. ”Kompendium”).

utgångspunkt för bedömningen av sakens identitet. Olivecrona kritiserar dock en rättskraftsregel som baseras på domen som ett omdöme om ett rättsförhållande. Han menar att rättskraftsregeln inte ska ges någon vidare tillämpning än vad som krävs för att ”fastslå” orubblighetsprincipen.<sup>22</sup> Med argumentet att domens innehåll inte blir motstridigt skulle det då inte finnas skäl att avvisa en ny talan om samma yrkande om detta grundas på helt andra fakta, eller att avvisa en ny talan på samma grunder men med ett ”väsentligt nytt yrkande”.<sup>23</sup>

Ekelöf har redan i sin avhandling anslutit sig till Olivecronas syn att rättskraftsinstitutets ändamål ska ligga till grund för tillämpningen, istället för uppfattningar om juridiska konstruktioner.<sup>24</sup> I en artikel publicerad 1950 föreslår han också en normativ innebörd i begreppet ”saken”, som knyts till distinktionen mellan rättsfakta och rättsföljder.<sup>25</sup>

Avgörande för varuti saken består skulle sålunda vara just den rättsföljd som kändanden begär att domslutet skall innehålla. Jag kommer att beteckna denna som den rättsföljd kändanden gör gällande i målet. Att denne säges göra rättsföljden gällande innebär sålunda i detta sammanhang ingenting annat än att han begär att rätten skall uppta densamma i sitt domslut.<sup>26</sup>

Han menar att detta överensstämmer med förarbetsuttalandet ovan, med modifikationen att återopande av en ny grund i ett mål inte alltid medför att ”saken” blir en annan, utan enbart om den nya grunden är anknuten en annan rättsföljd än till den ursprungliga.<sup>27</sup> Det är också vad han utgår från när han 1951 och 1961 behandlar rättskraftsreglerna.<sup>28</sup> Ekelöf menar här – i polemik med Olivecrona men i linje med Welamson – att rättskraften inte främst har betydelse för orubblighetsprincipen utan för att förmå parterna att processa med större ”omsorg och driftighet”, vilket i förlängningen ökar antalet materiellt riktiga domar.<sup>29</sup> Därför är, enligt Ekelöf, rättskraften särskilt väsentlig vid oriktiga domar, där det annars skulle finnas fog för parterna att försöka få en ytterligare prövning.<sup>30</sup>

Ekelöf uttrycker dock att principen om rättskraftens anknytning till rättsföljden inte kan ”tillämpas som rättsregel i egentlig mening” utan endast utgör ”en

<sup>22</sup> Olivecrona a.a. s. 248 ff., se senare dens. i SvJT 1950 s. 702 och Rätt och dom, 1 u., Norstedts 1960, s. 251 ff.

<sup>23</sup> Olivecrona, Domen i tvistemål, s. 227 och Rätt och dom, s. 285.

<sup>24</sup> Se Ekelöf, Om interventionsgrunden, Almqvist & Wiksell 1937, s. 51 f. där han dock främst behandlar rättskraftens subjektiva utsträckning.

<sup>25</sup> SvJT 1950, här s. 529.

<sup>26</sup> Redan här är Ekelöf emellertid noga med att påpeka att detta inte är detsamma som vilken rättsföljd som enligt ”det materiella rättsläget” är giltig, se a.a. s. 530 f.

<sup>27</sup> Ekelöf i SvJT 1950 s. 538. Se också dens. Förutsättningarna för ändring av talan i tvistemål, Uppsala universitets årsskrift (1941:3), Lundequist 1941.

<sup>28</sup> Se Ekelöf, Kompendium, s. 268 och Rättgång III, 1 u., Norstedts 1961, s. 98.

<sup>29</sup> Ekelöf, Kompendium, s. 260. Se även Welamson, a.a.

<sup>30</sup> Försöken att ge en systematisk förklaring till hur rättskraftsinstitutet medför att ”orätt göres till rätt” hade enligt Ekelöf lett till ”de mest härresande juridiska konstruktioner som överhuvudtaget står att uppleta inom modern doktrin”, se Kompendium, s. 261.

vag antydning om vilka rättsföljder det härvidlag är fråga om”.<sup>31</sup> Han använder också rättsföljdsbegreppet snarast som en förklaring av rättskraftens effekter.<sup>32</sup>

Med begagnande av ett civilrättsligt uttryckssätt kan man emellertid säga att de olika kvartalshyrorna utgöra innehåll i var sin *rättsföljd*, vilka samtliga äro anknutna till hyresavtalet som rättsfaktum. [...] Enligt min mening har detta uttryckssätt mest skäl för sig men samtidigt vill jag förutskicka att det inte finns något generellt tillämpligt kriterium på vad som utgör en respektive flera rättsföljder.

I sina tidiga framställningar om rättskraften utvecklar och ändrar han också uppfattning i vissa frågor, bl.a. att alla alternativa grunder som kan leda till samma rättsföljd ska prekluderas av rättskraften.<sup>33</sup> Han menar också att rättskraften bör prekludera inte bara den rättsföljd som finns i yrkandet, utan också alternativa rättsföljder så länge de är ekonomiskt likvärdiga.<sup>34</sup>

Det är också till stora delar dessa uppfattningar som idag framförs i den senaste upplagan av *Rättegång III* (2018), där också med relativt omfattande stöd av hänvisningar till HD:s praxis.<sup>35</sup> Fitger m.fl. uppställer också, med hänvisningar till en rad HD-avgöranden från 1990-talet, följande bestämning av sakens identitet:<sup>36</sup>

Saken omfattar dels den rättsföljd som blivit föremål för ett lagakraftvunnet domstolsavgörande, dels alternativa och samtidigt ekonomiskt likvärdiga rättsföljder som käranden har eller kunde ha gjort gällande vid sidan av det ursprungliga yrkandet. Med en lagakraftvunnen dom över den på sådant sätt bestämda saken prekluderas med avseende på de angivna rättsföljderna såväl åberopade som inte åberopade omständigheter vilka kunnat anföras för eller emot rättsföljderna av käranden respektive svaranden.

Det förefaller alltså som att rättsläget, i alla fall sedan 1990-talet, i stort sett överensstämmer med Ekelöfs synsätt. Som Ekelöf dock påpekar i första upplagan av *Rättegång III* fanns det då, dvs. 1961, rättsfall som både talade för och emot hans uppfattning.<sup>37</sup> Något verkar således ha hänt i HD i fyrtioårsperioden däremellan, vilket jag undersöker närmare nedan.

<sup>31</sup> A.a. s. 268.

<sup>32</sup> Ekelöf, *Rättegång III*, 1 u., s. 98. Kursiv hos Ekelöf.

<sup>33</sup> Se Ekelöf, *Rättegång III*, 1 u., s. 88 f. Jfr annan mening i *Kompendium*, s. 283 f.

<sup>34</sup> Se *Rättegång III*, 1 u., s. 108 ff. Det innebär t.ex. att domens rättskraft skulle bli beroende av på vilken invändning en talan har ogillats. Se också *Kompendium*, s. 278 f.

<sup>35</sup> Se Ekelöf m.fl., *Rättegång III*, 8 u., Norstedts Juridik 2018 s. 174 ff.

<sup>36</sup> Se Fitger m.fl., a.a. kommentaren till RB 17:11.

<sup>37</sup> Se samma formulering i Ekelöf m.fl., *Rättegång III*, 8 u., s. 163. Som framgår i det följande kan den nog idag missförstås om den inte läses i sitt historiska sammanhang.

### 2.3 Försättningen i Högsta domstolen – saken är klar?

I NJA 1965 s. 94 tar HD ställning till en rättskraftsfråga där en köpare väckt talan om återbetalning av köpeskilling till följd av fel, trots en tidigare dom där säljaren vunnit bifall till ett yrkande om betalning av en del av köpeskillingen.<sup>38</sup> Talan avvisas med motiveringen att köparens betalningsskyldighet på grund av köpeavtalet redan genom det första målet blivit slutligen avgjord och att denne då kunnat framställa invändning mot säljarens krav på samma grunder. Även om de grunder köparen i mål nr 2 framfört inte prövats i mål 1, prekluderas de av rättskraften eftersom det är fråga om samma betalningsskyldighet som redan har prövats.<sup>39</sup>

Efter att ha tangerat rättskraftsfrågan i NJA 1971 s. 371,<sup>40</sup> bekräftar HD i NJA 1973 s. 239, att en parts återbetalningsskyldighet för ett visst belopp är rättskraftigt avgjord genom en dom om skadestånd till följd av bedrägeri, vilket hindrar en ny talan där återbetalningsskyldighet grundas på övertrassering av kontot.

Rättsföljdsbegreppet används sedan av HD uttryckligen i NJA 1975 s. 577. I ett första mål har ett fullgörelseyrkande om besittning till ett intecknat skuldebrev ogillats på den grunden att ett skuldförhållande saknats. Därefter väcker motparten talan om fullgörelse av betalning av skulden. HD anser inte att den först gjorda bedömningen av skuldens existens ska anses vara fastställd vid den senare prövningen. Vidare anför att bevisbördefrågan avseende skuldens existens skulle hanteras annorlunda vid en talan om betalning än vid talan om utfående av skuldebrev samt att ”rättskraftens trygghetsfunktion” också blir tillräckligt tillgodosedd om rättskraften av en lagakraftvunnen dom ”begränsas till spörsmål, vilka med säkerhet kan antagas ha varit föremål för domstolens avgörande”. HD klargör således att prövningen av grunder i relation till en rättsföljd inte har någon rättskraft i relation till andra rättsföljder, även om dessa vilar på samma grund.

I NJA 1977 s. 618 hade en föreningen inledningsvis fört talan om bättre rätt till ett markområde, och om förpliktelse för svaranden att utfärda gåvobrev avseende detta. Efter att den talan ogillats återkom föreningen med ett yrkande om att svaranden mot viss ersättning skulle utfärda köpebrev avseende samma markområde. HD konstaterar här att rättskraftsreglerna fyller en viktig process-ekonomisk funktion genom att motverka att samma tvist görs till föremål för

<sup>38</sup> Se också NJA 1963 s. 612, där HD är inne på frågan om en bakomliggande prövning av grunderna för ett äganderättsanspråk hindrar en senare förd talan om nyttjanderätt. Se vidare Thornefors, Lexino, kommentaren till RB 17:11 och Andersson, Dispositionsprincipen och EG:s konkurrensregler, Justus 1999, s. 294.

<sup>39</sup> Jfr det motsatta synsättet i NJA 1957 s. 52.

<sup>40</sup> Här tilläts en ändring som innebar ett högre yrkande avseende ersättning för under rättegången nyupptäckta grunder (ytterligare bubblor i en plastmatta) genom en extensiv tillämpning av rekvisitet ”annan fullgörelse”, som inte skulle vara motiverad om käranden istället hade haft möjlighet att återkomma med en ny talan avseende dessa.

upprepade processer och samtidigt tvingar parterna till omsorg i processföringen.<sup>41</sup> Att låta ett nytt yrkande upptas till prövning ”skulle öppna möjlighet för en förlorande kärande att genom oväsentliga ändringar av det tidigare yrkandet få till stånd en ny rättegång och därvid få samma grund prövad på nytt eller få en ny grund, som eljest skulle ha omfattats av rättskraften, upptagen till prövning”. HD konstaterar att skillnaden mellan yrkandena i de olika målen kan sägas vara av kvantitativt slag men också att dessa är alternativa eftersom bifall till ett av dem utesluter bifall till de båda andra och att ”alla syftar till att områdena skall ingå i föreningens egendom”. Den nya talan avvisas därför.<sup>42</sup>

Det är sedan i en rad avgöranden från 1990-talet som HD utvecklar rättskraften avseende alternativa yrkanden.<sup>43</sup> I NJA 1994 s. 23 prövas om rätten ska meddela ogillande dom avseende ett återtaget yrkande om hävning och återgång av fastighetsköp, eller om detta utgör samma sak och därmed ska omfattas av rättskraften av ett samtidigt framställt yrkande om prisavdrag för samma fel. Här uttalar HD:

När som i förevarande fall en köpare på grund av påstådda fel i egendomen kan väcka talan både om hävning av köpet och om avdrag på köpeskillingen, är det rimligt att kräva att han i en och samma rättegång tar ställning till om han vill framställa båda yrkandena. Han bör därför vara förhindrad att sedan ogillande dom har meddelats angående ett av yrkandena i ny rättegång framställa det andra yrkandet, under förutsättning att det är fråga om samma fel.<sup>44</sup>

Detta bekräftas sedan i NJA 1995 s. 610, där ett nytt yrkande om prisavdrag vid fel i fastighet avvisas p.g.a. en tidigare ogillande dom om ett hävningsyrkande. I NJA 1999 s. 520 uppstår fråga om litispendens där den först väckta talan avser betalningsskyldighet för en beställare, som gjort invändning om rätt till prisavdrag p.g.a. fel. Beställaren väcker därefter själv talan om rätt till skadestånd p.g.a. kostnader orsakade av samma fel samt för följdskador. Med hänvisning till de två ovannämnda avgörandena konstaterar HD att avhjälpandekostnader visserligen har en annan karaktär än prisavdrag men att påföljden i princip är alternativa och får anses vara ekonomiskt likvärdig för beställaren. Fastän det kontraktsrättsligt är fråga om olika rättsföljder, bör de enligt HD därför i rättskraftshänseende anses angå samma sak. Yrkandet om sättning för följdskador, som varken är alternativt till eller ekonomiskt likvärdigt med prisavdragsyrkandet, tillåts emellertid med följande motivering:

<sup>41</sup> Dvs. Welamsons och Ekelöfs utgångspunkt, snarare än Olivecronas.

<sup>42</sup> Även om 1977 års fall förefaller vara avgjort i linje med Ekelöfs syn på rättskraften, kritiserar han avgörandet i Rättegång III, 4 u., 1980, s. 105 f. Han menar att det var fråga om alternativa rättsföljder som *kvalitativt* skiljer sig åt, men att dessa alternativa rättsföljder inte är ekonomiskt likvärdiga, se a.a., s. 106. not 150. Se också Welamson i SvJT 1982 s. 104.

<sup>43</sup> Se också NJA 1984 s. 733, som behandlas i nästa avsnitt, samt NJA 1987 s. 707 och NJA 1988 s. 161 som främst berör fastställsetalan.

<sup>44</sup> Se också NJA 1984 s. 733, som behandlas i nästa avsnitt.

Visserligen kan vissa praktiska och processekonomiska skäl synas tala för att [beställaren] redan i den pågående rättegången borde ha yrkat ersättning inte bara för avhjälpande av fuktfelen utan även för följdskadorna till dessa. Reglerna i 17 kap. 11 § och 13 kap. 6 § RB kräver emellertid inte mer än att samma rättsföljd inte skall bli föremål för två rättegångar. Behovet av en klar och lätt-tillämpad regel talar med skärpa för att den negativa rättskraften begränsas till yrkanden som avser samma rättsföljd eller avser en rättsföljd som är alternativ och ekonomiskt likvärdig.

På motsvarande sätt bekräftas i NJA 1999 s. 656 att rättskraft inte föreligger då yrkanden avser ”olika rättsföljder som är fristående från varandra”. I målet till-låts ett yrkande om förpliktelse att montera ned en bastu efter en dom över ett yrkande om avflyttning p.g.a. installationen av samma bastu.

Det är också till NJA 1999 s. 520 som HD senare hänvisar när den behandlar rättskraftsfrågor. Det gäller t.ex. frågor om taleändring i NJA 2011 s. 718,<sup>45</sup> om rättskraften av en stadfäst förlikning i NJA 2017 s. 659, om ett krav på ersättning för avhjälpande prekluderas även om det innebär att svaranden i mål nr 1 måste framställa genstämning i NJA 2021 s. 520 och om rättskraft vid efterföljande talan om surrogatprestation i NJA 2022 s. 869.

Min uppfattning är att HD i och med avgörandena ovan utvecklar en tillämpning av rättskraftsregeln som i alla fall i huvudsak överensstämmer med Ekelöfs rekommendationer och syn på rättskraftens ändamål.<sup>46</sup> Genom att rättskraftens preklusionsverkan inte knyts till utformningen av yrkandet eller grunderna, som Olivecrona förordat, utan till den materiella rättsföljden, ges parterna incitament att uttömmade processa om *både* de yrkanden och grunder som skulle kunna leda till motsvarande resultat.<sup>47</sup> Samtidigt begränsas rättskraftsverkningarna så att de inte träffar andra materiella rättsföljder än de som parterna har haft anledning att lägga tid och kostnader på i det första målet. Det kan därmed framstå som att frågan om sakens identitet skulle vara löst. Som framgår i det följande är det emellertid inte alltid så enkelt.

### 3. En klar och lättillämpad regel?

Genom HD:s praxis kan bedömningen sägas ha flyttats från en jämförelse mellan parternas grunder, som var den gängse uppfattningen vid RB:s ikraftträ-

<sup>45</sup> Se vidare Bellander, ”Processrättens förflutna – bara av historiskt intresse?” i JP 2017 s. 319.

<sup>46</sup> Jfr annan mening hos t.ex. Westberg, a.a. s. 417 ff. och, med hänvisning till Westberg, Sunnqvist i ”Taleformer, taleändringar och rättskraft – En översikt”, JP 2024 s. 23. Se också Thornefors, Lexino, kommentaren till RB 17:11 och Nordh, Rättegångshinder, Praktisk process V, 2 u., Iustus 2019, s. 118 f. samt i SvJT 2021 s. 655 och SvJT 2002 s. 12.

<sup>47</sup> Lindell, a.a. s. 430, Ekelöf m.fl., Rättegång III, 8 u., s. 164 f., Nordh i SvJT 2001 s. 655, dens. i SvJT 2002 s. 11 f. och Pauli i SvJT 2009 s. 734, här s. 735 och s. 744 som också lyfter fram de processekonomiska effekterna för domstolen. Jfr Larsson i ”Rättskraft och teleologisk metod”, i Wallén (red.), Festskrift till Thornstedt, Norstedts 1983, s. 452.

dande, till en jämförelse av de materiella rättsföljderna. Även om parterna enligt reglerna i RB och principen *jura novit curia* inte behöver ange en viss materiell rättsföljd, är dock såväl grunderna och yrkandena givetvis centrala för att kunna bedöma vilken eller vilka materiella rättsföljder som prövas i målet.<sup>48</sup> Den svåra bedömningen har också flyttats från att avse vad som är samma eller annan sak till att avse vad som är samma eller annan rättsföljd.

I rättsfallen från 1990-talet ovan kan man hitta vissa skolboksexempel där olika rättsföljder och förhållandet mellan dem är tydliga genom den materiella rättens utformning, främst vid köprättsliga påföljder som rätt till prisavdrag, avhjälpande och hävning.<sup>49</sup> I andra situationer är detta svårare. Vad Ekelöf ibland beskriver som ”samma rättsföljd” inkluderar t.ex. också rättsföljder som enligt civilrätten är alternativa,<sup>50</sup> och i 1977 års fall menar HD att en talan om rätt till ett markområde grundat på gåva respektive köp har både en *kvantitativ* skillnad och medför *alternativa* yrkanden.<sup>51</sup> Sådana frågor om gränsdragningen mellan vad som är samma och alternativa rättsföljder är möjligen genom NJA 1999 s. 520 överspelade. En annan svår gränsdragning, som inte heller framgår av den materiella rätten eller av parternas yrkanden och grunder, är den mellan vad som är en och samma rättsföljd (ett mål/en talan) och vad som är flera kumulerade rättsföljder *av samma slag* (flera kumulerade mål med yrkanden som skulle kunna bifallas tillsammans).

I den processrättsliga doktrinen råder enighet om att det vid skadeståndsansvar är möjligt att dela upp ett yrkande om ersättning till följd av t.ex. en trafikolycka på flera olika rättegångar, och att då alltså inte all ersättningsskyldighet till följd av samma skadegörande handlande utgör samma rättsföljd.<sup>52</sup> Även om de olika skadorna skulle kunna göras gällande samtidigt i samma mål och bli föremål för en ”yrkad klumpsumma” betraktas de tekniskt sett som olika kumulerade rättsföljder som skiljer sig åt kvantitativt.<sup>53</sup> Denna uppfattning har också stöd i praxis.<sup>54</sup> Däremot finns inte stöd för att ett ersättningsyrkande för

<sup>48</sup> En annan fråga är om parterna också kan begränsa rättens prövning till viss rättsföljd, se t.ex. Håstad i JT 2016–17 s. 614 och Lindskog, ”Något om rättens flerspårighet”, i Gernandt m.fl. (red.), Festskrift till Lennander, Jure 2010, s. 191.

<sup>49</sup> Det gäller särskilt för avgörandena under 1990-talet som refereras i avsnitt 2 ovan.

<sup>50</sup> Se Ekelöf, Rättegång III, 1 u., s. 84 och s. 89. Jfr dock a.a. s. 108 ff. om alternativa och kumulativa rättsföljder.

<sup>51</sup> Se om fallet Lehrberg, Processgemenskap, 2 u., Norstedts Juridik 2000, s. 360 f. och Nordh i SvJT 2021 s. 664. Se också Ekelöf i Kompendium s. 263 och i Rättegång III, 1. u., s. 89.

<sup>52</sup> Se t.ex. Ekelöf m.fl., Rättegång III, s. 178 ff., Olivecrona, Domen i tvistemål s. 219 och Rätt och dom, s. 292, Sundström, Tolv studier i processuella spörsmål, Norstedts 1969, s. 80 f., Boman, Deldom, Iustus 1975, s. 31 ff. och Nordh, Praktisk process I, s. 87 ff.

<sup>53</sup> Ekelöf m.fl., Rättegång II, s. 193. Se också Westberg, Domstols officialprövning, Juristförlaget 1988, s. 403 och Boman, a.a. s. 28 f. som bl.a. diskuterar om detta istället ska beskrivas som en ”sammanräkning av flera självständiga yrkanden”.

<sup>54</sup> Se i fråga om parterna måste *förbehållas* sådan rätt i domslutet, Ekelöf m.fl., Rättegång III, s. 179 not 165, Sundström, a.a. s. 81 f. och NJA 2016 s. 465.

*samma skada* ska kunna delas upp så att det enbart avser viss tid eller så att en högre ersättning för samma skada kan prövas igen.<sup>55</sup> Det verkar inte finnas några argument mot att principerna vid talan om ansvar för viss skada eller skadepost inte skulle gälla också för inomobligatoriskt skadestånd.<sup>56</sup>

Uppfattningarna om vad som utgör en och samma skada och olika skador som grundas på samma vållande skiljer sig dock åt. Olivecrona menar att varje kostnadspost i ett skadeståndskrav kan bli en sak för sig, t.ex. kostnad för läkararvode respektive medicin.<sup>57</sup> Ekelöf menar istället att man, i vart fall som utgångspunkt i utomobligatoriska förhållanden, bör använda den uppdelning som görs på olika skadeposter i skadeståndslagen.<sup>58</sup> Boman menar, också till skillnad från Olivecrona, att varje delbelopp i ett yrkande om betalning inte kan betraktas som ett eget käromål, utan att någon form av sammanslagning måste göras.<sup>59</sup> Han noterar dock att sådana indelningsgrunder i olika skadeposter som Ekelöf förordar vid utomobligatoriska skador inte finns för andra fall. Enligt Boman måste då bedömningen göras utifrån ändamålssynpunkter och, om dessa inte ger utslag, en ”common sense-bedömning”.<sup>60</sup> Nordh har anslutit sig till samma grunduppfattning som Ekelöf och Boman.<sup>61</sup> För *sakskador* på flera föremål som uppkommit genom samma handling menar t.ex. Ekelöf att uppdelning inte ska vara möjlig, medan däremot Nordh inte gör någon sådan åtskillnad.<sup>62</sup>

Olivecrona, Sundström och Boman menar dessutom att samma princip också gäller för andra inomobligatoriska ersättningar.<sup>63</sup> Boman diskuterar utifrån olika avtalstyper vilka ändamålssynpunkter som gör sig gällande.<sup>64</sup> Han framhåller bl.a. behovet av att kunna få en prövning och exekutionstitel på väsentliga belopp samt att hänsyn bör tas till hur ersättningen bestäms och delas upp enligt avtalet. Som kriterier för att ett av flera adderbara krav eller poster ska kunna avgöras för sig uppställer Boman dels att de omständigheter som två olika yrkanden grundas på inte helt överlappar varandra utan också grundas på någon omständighet som inte återfinns för det andra yrkandet, dels att denna omständighet typiskt sett är tvistig eller att det mot just denna kan riktas särskilda

<sup>55</sup> Sundström, a.a., s. 82 och Olivecrona, Domen i tvistemål, s. 221.

<sup>56</sup> Däremot menar Ekelöf att principen inte ska gälla för betalningsskyldighet enligt ett och samma penninglån, där en ”enhetlig” grund för betalningsskyldigheten finns, se Ekelöf m.fl., Rättegång II, s. 192 ff.

<sup>57</sup> Olivecrona, a.a. s. 220.

<sup>58</sup> Ekelöf m.fl., a.a. s. 180. Se också Ekelöf, Kompendium, s. 268.

<sup>59</sup> Boman, a.a. s. 31 ff.

<sup>60</sup> Boman, a.a. s. 31.

<sup>61</sup> Nordh, a.a. s. 87.

<sup>62</sup> Se Ekelöf m.fl., Rättegång III, 7 u., s. 214 not 158 (jfr Ekelöf m.fl., Rättegång III, 8 u., s. 180) och Nordh, Enskilt anspråk, Praktisk process III, 3 u., Iustus 2019, s. 101.

<sup>63</sup> Olivecrona, Rätt och dom, s. 292 och Domen i tvistemål, s. 219 f., Sundström, a.a., s. 81 samt Boman, a.a. s. 32 ff.

<sup>64</sup> Boman, a.a. s. 32 ff.

invändningar.<sup>65</sup> Boman verkar också betrakta det som självklart att olika poster som fullgörs vid olika tidpunkt utgör skilda poster som kan avgöras var för sig.<sup>66</sup>

Ett synsätt liknande Bomans återfinns i NJA 1984 s. 733. Att vid talan om avdrag på köpeskilling vid fel i fastighet begränsa rättskraften till det eller de fel som talan har förts om skulle enligt HD ligga i linje med den ovan behandlade principen rörande skadeposter. Avgörande för om en ny talan om avdrag på köpeskilling ska avvisas bör då enligt HD vara om det fel som åberopas har så nära samband med vad som behandlats i den tidigare rättegången att det får anses vara fråga om samma fel. En bedömning av sambandet mellan de faktiska omständigheterna avgör då vad som är att betrakta som ett och samma fel. Också detta görs av ovan nämnda ändamålsskäl, där de intressen som därigenom står på spel vid en köparens talan om prisavdrag blir begränsade till värdet av detta fel.<sup>67</sup> Att en sådan begränsning av vad som utgör en rättsföljd vid fel gäller vid ansvar också för andra fel än i fast egendom bekräftas sedan i NJA 1999 s. 520.

Även om detaljerna avseende gränsdragningen i olika hänseenden således skiljer sig åt, är den gemensamma uppfattningen i praxis och doktrin att bedömningen av vad som är en rättsföljd och vad som är en annan, kumulativ, rättsföljd bör ta sin utgångspunkt i ändamålen bakom rättskraften.<sup>68</sup>

#### 4. Rättsföljdkriteriets framtid

Även om distinktionen mellan rättsfakta och rättsföljd är hänförlig till den materiella rätten har utvecklingen av rättsföljdkriteriet för att avgöra rättskraftsproblem varit processrättsligt snarare än materiellrättsligt motiverad. Den närmare innebörden av rättsföljdkriteriet kan inte härledas till den materiella rätten utan till processuella faktorer hänförliga till parternas möjligheter och incitament att processa uttömmande en gång eller i flera olika rättegångar.<sup>69</sup> Ekelöf själv påpekar också att en bedömning av rättsföljdernas identitet inte kan ge annat än

<sup>65</sup> A.a. s. 35 f. Boman antyder även utan fördjupning att poster som *inte* utgjort ett självständigt käromål kanske inte alltid omfattas av rättskraften, se a.a. s. 36.

<sup>66</sup> A.a. s. 33.

<sup>67</sup> Jfr dock Sunnqvist, a.a., som lägger detta avgörande till grund för sin syn att händelseförloppets enhetlighet är ett generellt kriterium för rättskraft.

<sup>68</sup> Se t.ex. Ekelöf m.fl., Rättegång III, s. 180, Olivecrona, Domen i tvistemål, s. 219, Boman, a.a. s. 31, Lindell, a.a. s. 422 och s. 425.

<sup>69</sup> Jfr hur fastställelsesdomens positiva rättskraft i en efterföljande fullgörelsedom inte knutits enbart till den materiellrättsliga rättsföljden, utan med hänsynstaganden också till vad parterna genom de processuella taleförutsättningarna och de processuella rättsföljdena kan uppnå. Se Larsson a.a. s. 477 och Ekelöf i SvJT 1950, här s. 531 och 543 f. Se om civilrättsliga och processuella rättsföljdkriterier också Lindell, a.a. s. 424 f. Se också Ekelöf m.fl., Rättegång III, 8 u., s. 193 och Agge, Bidrag till läran om civildomens rättskraft, Nordiska bokhandeln 1932, s. 137 om kopplingen mellan tolkning av domen och bedömningen av rättskraft.

”en vag antydan” och att det saknas något generellt kriterium för vad som utgör en respektive flera rättsföljder.<sup>70</sup> Han menar också att en sådan beskrivning av rättskraften blir alltför vag för att kunna tjäna som vägledning för domare och parter, men ändå utgör en ”rationalisering” av tidigare uppfattningar.<sup>71</sup> Lindell beskriver också på ett liknande sätt bedömningen av vad som är en eller flera rättsföljder.<sup>72</sup>

Även om, som Ekelöf påpekar, rättsföljden egentligen är en karaktäristik av de civilrättsliga regler som är tillämpliga, är det sålunda inte den civilrättsliga regleringen som avgör vad som *processrättsligt* är samma rättsföljd. Den civilrättsliga rättsföljden som kriterium på sakens identitet är en *utgångspunkt*. Det är denna som avgör vad en kärande kan yrka i en rättegång och vad som är alternativt, kumulativt med mera. En processuell bedömning måste däremot grunda sig på *processuella kriterier*, till exempel vad som rimligen kan begäras av parterna i en process, förutsebarhet, trygghet, processuell systematik och rent praktiska överväganden.

Med en sådan nyanserad förståelse av rättsföljdskriteriet, som jag tycker syns i HD:s praxis fram till NJA 1999 s. 520 men som ofta saknas i senare tids praxis och doktrin, blir inte heller rättskraftsbedömningarna beroende av den materiella rättens beskrivningar av rättsföljder. Det skulle i princip också vara möjligt att omformulera kriterierna för rättskraft så att rättsföljdsbegreppet undviks, t.ex. som en tumregel om att rättskraften ska omfatta de yrkanden och grunder som parterna bör ha framfört redan i det första målet. Däremot skulle bedömningen aldrig bli renodlat processuell, eftersom en viktig faktor för vad en part kan och bör framföra i ett första mål är just hur den civilrättsliga regleringen är utformad.

Jag menar dock att problem uppkommer om man betraktar rättsföljdskriteriet som ett fast rekvisit, vilket dessutom får sitt innehåll genom en materiellrättslig bedömning där processrätten läggs dikt an mot civilrätten. Utöver att det sällan går att hitta relevanta civilrättsliga avgränsningar av vad som är att betrakta som en eller en annan rättsföljd, försvårar snarare än underlättar en sådan strävan lösningarna av processrättsliga problem och lämnar litet utrymme för processuella hänsynstaganden.<sup>73</sup>

Detta leder också till en avslutande iakttagelse om hur civilrätten i sin tur står i relation till processrätten. En del av den civilrättsliga kritiken mot den processrättsliga begreppsapparaten bottenar som jag förstår det i att HD:s distinktioner av rättsföljder eller rättsfakta i processrättsliga avgöranden också tolkas som generella ställningstaganden av civilrättslig karaktär.<sup>74</sup> För lösningen av *proces-*

<sup>70</sup> Ekelöf, Kompendium, s. 268 och *Rättegång III*, 1 u., s. 98.

<sup>71</sup> Ekelöf, Kompendium, s. 267 f.

<sup>72</sup> Lindell, a.a. s. 425 (kursivering i källan).

<sup>73</sup> Ett exempel på detta finns i NJA 2022 s. 869, där HD istället för att tillämpa RB 17:11 och principerna från NJA 1999 s. 520 på ett ändamålsinriktat sätt utifrån vad som kunnat krävas av kärandepartens i en första process utgår från strikta civilrättsliga gränsdragningar som i sin tur tvingar fram processuellt haltande resonemang om *factum superveniens*.

<sup>74</sup> Se t.ex. Samuelsson, a.a. s. 246 ff. beträffande NJA 1999 s. 629. Se också Lindskog i SvJT 2020 s. 297 om bl.a. NJA 2014 s. 364.

*suella* problem är distinktionerna rättsfakta/rättsföljd ett viktigt verktyg för att operationalisera förhållandet mellan den materiella rätten i det enskilda fallet och de processuella reglerna, så att den materiella rättens utformning, ändamål etc. kan få betydelse. Sådana processuella ändamålsargument leder dock till att synen på hur rättsfakta och rättsföljder bestäms och förhåller sig till olika rekvisit varierar beroende på vilken processuell regel som tillämpas. Användningen av begreppen rättsfakta och rättsföljd kan således skilja sig åt inte bara mellan civilrätten och processrätten, utan även vid tillämpningen av olika processuella regler. Processrättsligt motiverade ställningstaganden som bygger på distinktioner som rättsfakta och rättsföljder vid tillämpningen av processuella regler bör då inte läggas till grund för generella slutsatser om hur domstolar ska se på motsvarande frågor i civilrättslig mening.